

Jan Lewandowski

"Miasta królewskie Lubelszczyzny w drugiej połowie XVIII wieku",
Władysław Ćwik, Lublin 1968 :
[recenzja]

Rocznik Lubelski 13, 218-220

1970

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Władysław Cwik: Miasta królewskie Lubelszczyzny w drugiej połowie XVIII wieku
Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1968, ss. 144

W dotychczasowej literaturze historycznej nie ma opracowania dziejów miast królewskich Lubelszczyzny w drugiej połowie XVIII wieku. Rolę tą próbuje spełniać omawiana praca W. Cwika. Autor koncentruje się na zagadnieniach „interesujących historię prawa i ustroju miejskiego” w latach 1764—1795, na terenie ziemi lubelskiej wraz z powiatem urzędowskim oraz przedbużańskiej części ziemi chełmskiej z powiatem krasnostawskim. W centrum zainteresowania Autora znalazło się 12 miast królewskich z tego terenu: Lublin, Hrubieszów, Chełm, Krasnystaw, Kazimierz, Ostrów, Parczew, Urzędów, Wąwolnica, Tarnogóra, Dubienka i Izbica. Dla celów porównawczych nawiązuje do stosunków panujących w pobliskich miasteczkach królewskich województwa belskiego: Grabowcu, Horodle i Tyśzowcach, znajdujących się od 1772 r., podobnie jak Hrubieszów, pod panowaniem austriackim.

Podstawę źródłową pracy stanowią księgi miejskie większości omawianych miast, oraz księgi grodzkie i ziemskie lubelskie, chełmskie i krasnostawskie, przechowywane w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie. Autor korzystał też z zespołów Archiwum Skarbu Koronnego i Archiwum Królestwa Polskiego w Archiwum Głównym Akt Dawnych, z publikacji współczesnych i wydawnictw źródłowych. Niektóre partie książki powstały w oparciu o publikowane dotychczas w czasopiśmie artykuły Autora¹.

W pierwszym, wstępnym rozdziale (s. 15—39) scharakteryzowany został stan gospodarczo-społeczny miast i omówiona kolejno ich wielkość, stan zabudowań, liczba ludności i jej zajęcia. O znaczeniu poszczególnych miast decydowała nie ich rola administracyjna, ale czynniki gospodarcze, dlatego też zastrzeżenie budzi fakt, że autor omawia sytuację gospodarczą miast królewskich Lubelszczyzny w oderwaniu od sytuacji gospodarczej na tym terenie, niezależnie od dokonujących się wówczas przemian gospodarczych. Znaczenie handlu dla gospodarki miejskiej omówione zostało nieco szerzej jedynie w przypadku Kazimierza. Podobnie fakt, że po I rozbiórce miasta Lubelszczyzny, leżące dotychczas w centrum ziemi Rzeczypospolitej, znalazły się na peryferiach państwa, skwitowany został jedynie krótką wzmianką (s. 15).

Sytuację społeczno-gospodarczą miast królewskich na Lubelszczyźnie, typową, zdaniem Autora, dla większości miast królewskich Rzeczypospolitej w latach 1764—1795, charakteryzowało występowanie w tych ośrodkach średnio rozwiniętego handlu i rzemiosła i zajmowanie się przez znaczną liczbę mieszczan rolnictwem, szczególnie w miastach małych i średnich. Okres Oświecenia przyniósł miastom lubelskim pewne ożywienie życia gospodarczego.

Rozdział II — *Czynsze i inne ciężary. Własność* (s. 40—76) — zawiera omówienie obciążeń miast na rzecz starosty i charakteru własności mieszczan w miastach królewskich. Czynsz, związany z posiadaniem nieruchomości w miastach

¹ W. Cwik *Komisje Boni Oridinis dla mniejszych miast województwa lubelskiego (1784—1789)*. „Annales UMCS”, sectio G, vol. VIII, 1961; tenże *Ludność żydowska w miastach królewskich Lubelszczyzny w drugiej połowie XVIII w.* „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1966 nr 9; tenże *Miasta królewskie Lubelszczyzny okresu stanisławowskiego (do Sejmu Czteroletniego) w walce o swoje prawa*. „Rocznik Lubelski” t. V, 1964; tenże *Uprawnienia administracyjno-sądowe starostów w miastach Lubelszczyzny w drugiej połowie XVIII wieku*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” t. XV, 1963; tenże *Urzędów w drugiej połowie XVIII wieku*. W: *Z dziejów powiatu kraśnickiego. Materiały z sesji naukowej* pod red. K. Myślińskiego, J. R. Szaflika. Lublin 1961.

placili do skarbu starościńskiego mieszczanie wszystkich miast królewskich na omawianym terenie, oprócz mieszczan lubelskich. Daniny w naturze znane są tylko w Horodle i Grabowcu. W zaniku były robocizny. Starosta egzekwował opłaty związane z wykonywaniem zawodu, od których jednakże wolni byli mieszczanie Lublina. Specjalne opłaty składała, mieszkająca w tych miastach, ludność żydowska. Do zanikających form ograniczeń prawno-ekonomicznych należały: monopol młyński starosty, najem przymusowy i tzw. narzuty.

Obszerniej omówiona została (s. 55—70) walka miast ze starostą o monopol propinacyjny. Propinacja była podstawowym i najobfitszym źródłem dochodów dla tych miast, a ponieważ taką samą rolę spełniała w dochodach starościńskich, spory między miastami a starostami o wyłączność wyrabiania, sprowadzania i szynkowania trunków należały do najbardziej intensywnych i długotrwałych. Zastrzeżenie może budzić jedynie to, że przebieg walki o propinację w poszczególnych miastach omawiany jest w rozdziale o obciążeniach miast, co wobec istnienia osobnego rozdziału poświęconego walce tych ośrodków o swoje prawa, powoduje liczne powtórzenia (s. 117—119 i 121—126).

W omawianym okresie poszczególne świadczenia i ograniczenia mieszczan miast królewskich na rzecz starostów ulegają zmniejszeniu, bądź zupełnemu zanikowi, przy czym decydowały takie czynniki jak: wielkość miasta, opór mieszczan, pozycja starosty, posiadanie przez starostę uprawnień wójta miejskiego i inne. Natomiast drugorzędne znaczenie miał w tym przypadku fakt czy miasto podlegało starości grodowemu, czy też niegrodowemu.

Mieszczanie miast królewskich Lubelszczyzny, oprócz mieszkańców jurydyk, mieli pełne prawo własności nieruchomości miejskich, mimo wnoszenia niewielkich opłat z tego tytułu do skarbu starościńskiego.

Ustrojem miast zajmuje się Autor w rozdziale III (s. 77—108), podejmując przede wszystkim problem wpływów starościńskich przy obsadzaniu urzędów miejskich: burmistrza, wójta i landwójta, oraz zagadnienie roli starostów w sądownictwie miejskim i kontroli nad gospodarką finansową i porządkiem w miastach. Wyraźny przełom w kierunku uniezależnienia miast królewskich od czynnika starościńskiego stanowiło prawo o miastach królewskich, uchwalone 18 kwietnia 1791 r., pozbawiające starostów wpływu na administrację i sądownictwo miejskie.

Walka miast i mieszczan o swoje prawa stanowi temat rozdziału IV (s. 109—134), w którym autor przedstawia przebieg walki poszczególnych miast królewskich Lubelszczyzny z ich zwierzchnikiem — starostą. Najczęściej samorządy tych miast dochodziły swych praw drogą legalną, procesując się ze starostami w asesorii lub składając zażalenia przed lustratorami starostw. Odwoływały się też do nowo powstałych władz administracyjnych — takich jak Departament Policji, czy Komisja Policji Obojga Narodów. Występowały przed sądami Komisji Dobrego Porządku, a później przed Komisjami Cywilno-Wojskowymi.

Przedmiot zatargów stanowiły najczęściej sprawy o propinację, o zabór miejskich gruntów, łąk i lasów przez urząd starościński, o prawo wrębu do lasów starościńskich. Dużo miejsca zajmują też takie sprawy jak: przywłaszczanie przez starostów dochodów miejskich z opłat mostowego i targowego i walka mieszczan o obniżenie, czy uchylenie czynszów lub innych powinności.

Rezultaty sporów ze starostami były przeważnie dla miast pomyślne, chociaż zapadały także wyroki, w których stroną wygraną był starosta (Chełm).

Pisząc o konfliktach wewnątrz miast (s. 129—131) autor ogranicza się do

omówienia rozdzwęków między starszyzną miejską a pospólstwem, pomijając targi na tle konkurencji zawodowej oraz walki między czeladnikami a majstrami².

Wspólne wystąpienia w okresie Sejmu Wielkiego stanowią istotny moment w walce miast królewskich, które tym razem występują na forum ogólnonarodowym. Niezrozumiale wydaje się tylko dlaczego Autor, przedstawiając postawę miast królewskich Lubelszczyzny wobec Konstytucji 3 maja, pomija ich stanowisko wobec powstania 1794 r., kiedy to mieszczenie Lubelszczyzny znaleźli się i to w znacznej liczbie, w organach cywilnej władzy powstańczej — w komisjach porządkowych. Tak np. w powstałej 6 kwietnia 1794 r. Komisji Porządkowej Ziemi Chełmskiej i Powiatu Krasnostawskiego, obok 11 przedstawicieli szlachty, znalazło się 8 mieszczan (po 4 z Chełma i Krasnegostawu). Bogaty mieszczanin chełmski Józef Boguchwański — delegat tego miasta do stolicy w czasie Sejmu Wielkiego — był w 1794 r. „komisarzem od miasta” w komisji porządkowej chełmskiej³. Komisarzy miejskich spotykamy także w składzie dwu pozostałych, działających na terenie Lubelszczyzny, komisji porządkowych, a w powołanych przez władze powstańcze sądach kryminalnych miasta królewskie również miały swoich reprezentantów.

Mapka, obrazująca rozmieszczenie miast królewskich Lubelszczyzny, podnosi wartość pracy, istotnym jednakże przeoczeniem wydaje się brak sieci drogowej i to, że z „innych miast” tego obszaru znalazł się na mapce tylko Zamość⁴.

Poszczególne rozdziały zawierają zwięzłe podsumowanie i wnioski Autora, brak natomiast tego istotnego elementu dla całości pracy. Częściowo tylko spełnia tą rolę zakończenie rozdziału IV.

W sumie, recenzowana praca przynosi wyczerpujące i dokładne omówienie sytuacji prawno-społecznej miast królewskich Lubelszczyzny w ostatnim okresie szlacheckiej Rzeczypospolitej i daje ciekawy, w znacznej części nowy, materiał do sytuacji gospodarczej tych miast, natomiast przedstawienie przemian w życiu gospodarczym i kulturalnym tych miast w drugiej połowie XVIII w. znalazło się poza zakresem tematycznym pracy W. Cwika (choć tytuł mógłby sugerować także te zagadnienia) i nadal czeka na opracowanie.

Jan Lewandowski

² Por. np. J. Mazurkiewicz *Lublin w okresie reform*. W: *Dzieje Lublina. Próba syntezy*. T. I, Lublin 1965, s. 176; B. Zimmer *Z dziejów miasta Chełma w drugiej połowie XVIII wieku*. W: *Ziemia Chełmska. Materiały z sesji naukowej historyków* pod red. J. Willaume'a. Lublin 1961, s. 84.

³ W. Bartel *Ustrój władz cywilnych powstania kościuszkowskiego*. Wrocław 1959, s. 88; D. Tarnasiewicz-Brodowska *Z dziejów insurekcji kościuszkowskiej w ziemi chełmskiej*. W: *Ziemia Chełmska...*, s. 190; A. Wilkoszewski *Komisje porządkowe koronne za powstania kościuszkowskiego*. „Przegląd Historyczny” T. 28: 1929, s. 218—286. Skład komisji chełmskiej na s. 278—279.

⁴ Inne drobne zauważone usterki: s. 21 — 11 miast królewskich, wobec 44 miast prywatnych i 3 duchownych na tym terenie, stanowiło niespełna 1/5, a nie 1/4 ogólnej liczby miast; s. 40 — według lustracji z 1789 r. Chełm liczył 343 domy, a na s. 25 (przyj. 40) według tej samej lustracji — 244 domy.